

28. Kuznets S.S. Population, Capital, and Growth: Selected Essays/ S.S.Kuznets. – Portsmouth: Heinemann Educational Books, 1974. – 342 p.
29. Maddison A. Economic progress and policy in developing countries/ A. Maddison. – New York: North, D.C., 1970. – 313 p.
30. Meier G.M. Economic Development: Theory, History, Policy/ G.M. Meier, R.E. Baldwin. – New York: R. E. Krieger Publishing Company, 1976. – 588 p.
31. Meier, G.M. Leading Issues in Economic Development/ G.M. Meier. – New York: Oxford University Press, 1995. – 591 p.
32. Schumpeter J. A. The theory of economic development/ [edited by J.E.Elliot]. – New Brunswick, New Jersey: Transaction Publ., 2012. – 255 p.
33. Simon S. Kuznets, Theodore W. Schultz, W. Arthur Lewis and Robert M. Solow/ [edited by H.R.Vane, Ch. Mulhearn]. – Cheltenham: Edward Elgar Publishing Ltd, 2010. – 451 p.
34. Social Development is Economic Development/ [edited by Nancy Birdsall]/ World Bank Publications. – №1123. – 1993. – 20 p.
35. Sustainable Development [Електрон. ресурс] // European Commission. – Режим доступу: <http://ec.europa.eu/environment/eussd>
36. Sustainable development [Електрон. ресурс] // The free dictionary: encyclopedia. – Режим доступу: <http://encyclopedia.thefreedictionary.com/Sustainable+development>
37. Todaro M. P. Economic Development/ M.P.Todaro, S.C.Smith. – Edinburgh Gate: Pearson Education Limited, 2009. – XXVII, 872 p.
38. World development report// The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank. – Washington: World Bank Publications, №10/1987. – 24 p.

УДК 336.1

А.В. ДВОРЯНИНОВ,
аспірант, Європейський університет

Стан та тенденції тінізації економіки України, напрями її подолання

У статті досліджено динаміку тіньової економіки України, виявлено тенденції подальшого існування такого явища в системі вітчизняних економічних відносин. Проаналізовано причини, що провокують тінізацію економіки на окремих етапах економічного розвитку країни, та запропоновано напрями детінізації.

Ключові слова: тіньова економіка, причини виникнення тіньової економіки, напрями детінізації.

В статье исследована динамика теневой экономики Украины, выявлены тенденции дальнейшего существования такого явления в системе отечественных экономических отношений. Проанализированы причины, провоцирующие тенизацию экономики на отдельных этапах экономического развития страны, и предложены направления детенизации.

Ключевые слова: теневая экономика, причины возникновения теневой экономики, направления детенизации.

This article is about the dynamics of the shadow economy in Ukraine, tendencies of continued existence of this phenomenon in the system of national economic relations. The reasons that provoke the shadow economy at various stages of the economic development have been analyzed, and the directions of the legalization have been suggested.

Keywords: shadow economy, the causes of the shadow economy, trends of the legalization.

Постановка проблеми. Тіньова економіка – економічне явище, що спостерігається в переважній більшості країни світу, проте її рівень у країнах, що розвиваються, є значно

вищим, ніж у розвинених країнах. У загальному розумінні сутність тіньової економіки зводиться до здійснення економічної діяльності за межами офіційної статистики. Тобто суб'єкти господарської діяльності, що функціонують в «тіні», не підпадають під державний облік та контроль, відповідно не сплачують податки та збори.

В Україні тіньова економіка є результатом системної кризи економіки, яку спровокувала невідповідність методів здійснення ринкових перетворень у період становлення державної самостійності. Впродовж років існування України як незалежної держави процес тінізації економіки зазнав видових трансформацій, однак попри заходи, направлені на боротьбу з ним, його розміри зростають. Так, якщо у 1991 році рівень тіньового сектору економіки України знаходився в діапазоні 18% від ВВП, то за двадцять років існування незалежної держави він зріс більше ніж удвічі.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. Вивчення явища тіньової економіки є достатньо молодим напрямом дослідження як у вітчизняній, так і в зарубіжній науці. Його сутність, причини виникнення, напрями подолання висвітлені у роботах таких українських науковців, як А. Базилук, З. Варналій, С. Коваленко, В. Засанський, І. Мазур, О. Турчинов. Значний внесок у дослідження даної проблеми зробили західні економісти, а саме Ф. Шнайдер, Б. Фрей, А. Буен, К. Монтенегро, які в останні двадцять років вивчають причини виникнення та наслідки існування тіньової економіки для економічного розвитку держав.

Загрозливі тенденції нарощування обсягів тіньової економіки України породжують необхідність подальшого вивчен-

МАКРОЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ СУЧАСНОЇ ЕКОНОМІКИ

ня такого явища та формування інструментів й напрямів його подолання.

Метою статті є дослідження динаміки тіньової економіки України, аналіз сучасного стану, визначення подальших тенденцій її існування та розробка напрямів подолання такого явища.

Виклад основного матеріалу. Для економіки України феномен тіньової економіки хоча є й недостатньо вивченим, проте не є новим з практичного погляду. Багато науковців-дослідників даної проблематики вважають що одним з головних та історично перших форм проявів тіньової економіки було ухилення від сплати податків. З огляду на таку думку можна стверджувати, що явище тіньової економіки було характерне ще для часів Київської Русі, оскільки історично відомими є факти несплати данини древлянами та походи княгині Ольги з метою її отримання.

Передумови поширення тінізації економічних відносин у сучасній Україні виникли ще за часів колишнього СРСР. Особливо стрімко відбувалося нагромадження тіньових капіталів за роки «перебудови» (1985–1991). На початку 80-х років тіньова економіка оцінювалася в 30 млрд. руб., у 1988 році – у 70–90 млрд. руб., у 1989 році – у 100–500 млрд. руб. За офіційними даними Держкомстату СРСР, наприкінці 80-х років розміри нетрудових доходів оцінювалися в 5,1 млрд. рублів [1, с. 82]. У тіньовому секторі Радянського Союзу було задіяно близько 30 млн. чол., що перевищувало 20% загальної чисельності зайнятих у народному господарстві [2, с. 47].

При переході до ринкових відносин тіньова економіка спочатку зменшилася у своїх масштабах, що можна пояснити набуттям економічної свободи суб'єктами господарювання, проте згодом отримала галопуючий розвиток. Трансформаційні перетворення останніх двадцяти років не сприяли подоланню тіньової економіки, а навпаки, створили сприятливе середовище для подальшого її розвитку.

Наразі оцінка тіньового сектору економіки України здійснюється з використанням чотирьох методів розрахунку: монетарного, електричного, порівняння витрат домогосподарств – обсягів роздрібного товарообороту, фінансового,

які проводяться Міністерством економічного розвитку і торгівлі України (колишнє Міністерство економіки України).

Джерелом вхідної інформації для розрахунку рівня тіньової економіки є статистична звітність зареєстрованих суб'єктів господарювання, що базується на показниках бухгалтерського обліку, звітності контролюючих органів, аудиту, результатах експертної оцінки щодо обсягів тіньової економіки, вибіркового опитувань суб'єктів господарювання та обстежень домогосподарств [3].

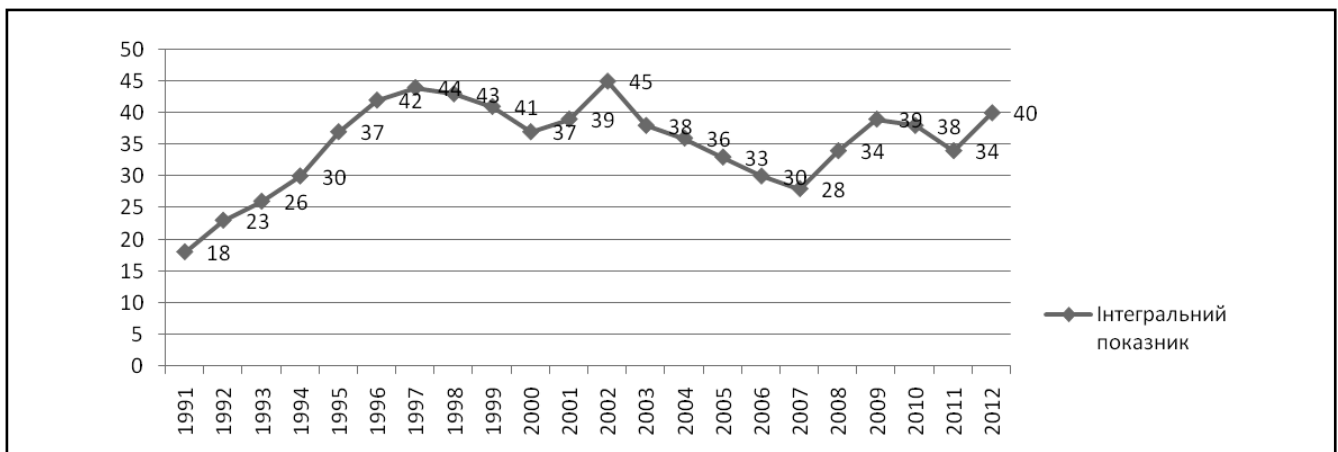
Зведення результатів розрахунків за кожним з методів в інтегральний показник надає уявлення щодо обсягів тіньової економіки у країні (див. рис.).

Як свідчать дані рисунку, динаміка тінізації економіки країни має негативний тренд, причому майже за весь час існування України як незалежної держави масштаби тінізації перевищують критичний поріг у 30% від ВВП, перетин якого загрожує економічній безпеці країни.

Починаючи з моменту отримання незалежності і до 1998 року тіньові економічні процеси в Україні тільки набирали обертів. Отримана у спадок від Радянського Союзу модель тіньової економіки у поєднанні зі спотвореною галузевою та регіональною структурою економіки та надмірною її монополізацією, прискорені лібералізаційні та приватизаційні процеси, недосконала система грошового обігу, неефективна податкова система та гіперінфляція спричинили мультиплікаційний вплив на тінізацію економіки, обсяги якої за сім років зросли у 2,5 раза.

Упродовж 1998–2003 років масштаби тіньової економіки мали відносно зниження, що було зумовлено певними кроками в удосконаленні тогочасного законодавства, лібералізацією правового поля для здійснення підприємницької діяльності, скороченням обсягів бартерних операцій (з 42,4% у 1997 році до 2,3% у 2003 році), переходом на казначейську форму обслуговування бюджетних операцій, подоланням гіперінфляції, заходами, спрямованими на стабілізацію грошового обігу, впорядкування системи зайнятості населення [6, с. 5].

Відносний спад обсягів тіньової економіки спостерігався і в період з 2003 по 2008 рік, до моменту настання глобаль-

Інтегральний показник тінізації економіки України, % від офіційного ВВП за період з 1991 по 2012 рік

Джерело: складено за даними Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, Державної служби статистики України [4, 5].

ної економічної кризи. Серед основних причин існування все ж таки неприйнятно високих показників тіньової економіки виокремлювалося таке: погіршення макроекономічного середовища (різка зміна валютного курсу, посилення інфляційних тенденцій), що збільшувало ризики ведення господарської діяльності; введення нових правил щодо спрямування прибутків державних підприємств до бюджету, в результаті чого зменшилися можливості підприємств інвестувати у власний розвиток; неврегульованість питання збитковості державних підприємств і акціонерних товариств, у статутних фондах яких державна частка перевищувала 50 відсотків; продовження негативної тенденції щодо проведення розрахунків найбільшими промисловими підприємствами через офшорні зони з використанням фінансових інструментів комерційних банків, послуг комісіонерів. Переважно такі операції супроводжувалися необґрунтованим завищенням цін на товари та послуги, спрямовані на експорт, що здебільшого імітувало зовнішньоекономічну діяльність задля безпідставного формування податкового кредиту.

Окремою складовою, що сприяла посиленню тенденціям тінізації господарських процесів, була податкова система країни. Часті зміни податкового законодавства та процедур адміністрування податків, постійне відстрочення прийняття Податкового кодексу України стояли на заваді побудови прозорої системи оподаткування. Неефективність її функціонування породжувала можливість використання страхових компаній у тіньових схемах (укладання угод псевдостраховання) внаслідок наявності великої розбіжності між ставками оподаткування прибутку страхових компаній та прибутку підприємств інших видів економічної діяльності. Окрім того, неефективність податкової системи проявлялася в погіршенні бізнес-клімату через реприватизаційні ризики та скасування податкових пільг у вільних економічних зонах, неврегульованості питання щодо оподаткування суб'єктів малого підприємництва, зокрема через відміну спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності суб'єктам малого підприємництва для низки видів діяльності, розширенні бази оподаткування, але при цьому незмінності ставок податків та зборів, зростанні сум розрахунків по податку на додану вартість у вексельній формі.

Проте певні урядові заходи змогли втримати спадаючий тренд тінізації. Насамперед за рахунок запровадження комплексу заходів, передбачених Державною програмою «Контрабанді – СТОП» на 2005–2006 роки, посилення контролю за декларуванням митної вартості товарів та недопущення несанкціонованого ввезення в Україну окремих товарів шляхом внесенням змін до Митного тарифу України; запровадження Міністерством фінансів постійного моніторингу на основі обміну інформацією між міністерствами фінансів країн, що мають з Україною спільні кордони, щодо перетину товарами митного кордону України; на страховому ринку відбувалося поступове його очищення від «схемних» операцій. Постійно знаходилася на контролі проблема вивезення капіталу за межі України з використанням операцій

перестраховання у країнах Балтії. Також було запроваджено зміни до порядку купівлі валюти страховиками для подальшого перерахування її перестраховикам–нерезидентам за договорами перестраховання.

Серед головних причин існування та нарощування обсягів тіньового сектору в економіці України у 2007 році тогочасне Міністерство економіки України виділяло фактор зловживання монополієм (домінуючим) становищем цінового характеру, насамперед на ринках житлово–комунального господарства, агропромислового комплексу, енергетики, платних послуг державних органів, зокрема у сфері землевпорядкування; недосконалість Закону України «Про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти», що спричиняло збільшення масштабів корупції у сфері проведення тендерів на закупівлю за державні кошти; зростання тарифів на житлово–комунальні послуги, що зумовлювало, зокрема, збільшення вартості оренди нерухомого майна. Як наслідок, у сфері «операцій з нерухомістю та здавання під найм» рівень «тіні» мав динаміку до збільшення. Корупційні та непрозорі схеми розподілу земельних ділянок під будівництво, зростання цін на будівельні матеріали, наявність значної кількості фірм–посередників у будівництві зумовлювало збереження високого рівня тіні у будівельній галузі – 35% від валової доданої вартості галузі. Наявність на українському ринку контрабандної продукції знижувало цінову конкурентоспроможність продукції легкої, хімічної та рибної промисловості [7, с. 4].

Глобальна економічна криза вплинула як на функціонування всієї економічної системи країни, так і на систему тіньових економічних відносин, провокуючи збільшення їхнього обсягу. В період негативного впливу світової фінансової кризи (2008–2009 роки) певна частина бізнесу з метою збереження виробництва та зменшення розмірів збитків проводила політику мінімізації витрат за рахунок ухилення від сплати податків і зменшення суми обов'язкових платежів. Тобто тіньова економіка виконувала роль «амортизаційної подушки» для корпоративного сектору та домогосподарств в умовах економічної кризи. Збільшення рівня тінізації на початку періоду кризового спаду у 2008 році (з 28 до 34%) супроводжувалося зміною структури тіньового сектору. Розширення обсягів виробництва поза легальною економікою відбувалося більшою мірою шляхом «виходу в тінь» легально працюючих підприємств, ніж розширення діяльності в межах існуючого тіньового сектору економіки [8, с. 10].

В умовах завершення гострої фази кризи та переходу до фази відновлення економічного зростання відбулося незначне зниження рівня тінізації національної економіки. Протягом 2010–2011 років спостерігалось зростання рівня реального ВВП (на 4,1 та 5,2% відповідно) і зниження рівня безробіття (до 8,1 та 7,9% відповідно за методологією МОП), що супроводжувалося уповільненням інфляційних процесів в економіці, відновленням динаміки зростання депозитів і кредитів у банківській системі, зниженням напруги в бюджетному секторі у зв'язку зі скороченням дефіциту

бюджету [9, с. 6]. Слід зазначити, що аналогічна тенденція щодо посткризового зниження частки тіньової економіки спостерігалася і в країнах Європейського Союзу.

Серед системних факторів, що сприяли зростанню рівня тінізації економіки у 2012 році у порівнянні з 2011 роком, необхідно виділити несприятливі умови ведення бізнесу, що насамперед проявлялося у надмірному регуляторному та податковому тиску на корпоративний сектор. Підтвердженням чому є 152-ге місце України серед 183 країн світу в рейтингу «Ведення бізнесу–2012» [10]. Сприяє подальшій тінізації вітчизняної економіки й низька ефективність держави у забезпеченні інституційних основ розвитку конкурентоспроможної економіки та недостатній захист прав на рухому та нерухому власність, включаючи права на фінансові активи. Серед 142 країн світу Україна посідає 131-ше місце за оцінкою ефективності державних та суспільних установ та 137-ме місце за показником захисту прав власності згідно з рейтингом Глобального індексу конкурентоспроможності [11]. Необхідно зазначити, що такий рейтинг проводиться Всесвітнім економічним форумом, який визначає національну конкурентоспроможність як здатність країни та її інститутів забезпечувати стабільні темпи економічного зростання, які були б стійкі в середньостроковій перспективі. Автори дослідження підкреслюють, що країни з високими показниками національної конкурентоспроможності, як правило, забезпечують вищий рівень добробуту своїх громадян. Передбачається, що індекс повинен використовуватися державами, що прагнуть до ліквідації перешкод на шляху економічного розвитку і конкурентоспроможності, як інструмент для аналізу проблемних моментів в їх економічній політиці і розробки стратегій з досягнення стійкого економічного прогресу [11].

Монополізація окремих галузей паливно-енергетичного комплексу, галузі транспорту та зв'язку, житлово-комунального господарства стають причинами поточної тінізації економіки країни. Окрім того, низька ефективність функціонування органів судової та правоохоронної системи та високий рівень корумпованості стають на заваді нормальному розвитку економічної системи держави.

Подолання тіньової економіки України має розпочатися з усунення причин, що її породжують та провокують. Поточна політика уряду має бути спрямована на детінізацію національної економіки, яка б поєднувала заходи з усунення першопричин, які зумовлюють відхід у тінь суб'єктів господарювання, та заохочення їх до легальної діяльності, та заходів, що попереджували б недобросовісні дії, які мають злочинний та антигромадський характер. До урядових заходів першої категорії необхідно віднести: покращення інвестиційного клімату, зниження фіскального та регуляторного тиску шляхом проведення комплексного реформування податкової системи; дерегуляцію підприємницької діяльності, сфери ліцензування, спрощення дозвільної системи й підтримку малого та середнього бізнесу; реформування системи правосуддя, забезпечення прав власності; розробку нормативно-правових актів, спрямованих на детінізацію економіки та зайнятості громадян.

До заходів, що попереджували б ведення нелегальної чи напівлегальної економічної діяльності, необхідно віднести боротьбу зі злочинами економічної спрямованості, контроль за цільовим і прозорим використанням бюджетних коштів, боротьбу з корупцією, запобігання відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом, та ухиленню від сплати податків, запобігання незаконному відшкодуванню податку на подану вартість.

Висновки

Як свідчить дослідження, рівень тіньової економіки України перевищує допустиме значення у 30% від ВВП, тим самим створюючи загрози для національної безпеки країни. Причому явно простежується тенденція до нарощування масштабів тіньових процесів. На окремих стадіях економічного розвитку країни вирізняються причини різного характеру, що провокують збільшення масштабів тіньових процесів, проте їх поєднує єдина належність, що виражається у неефективній побудові системи економічних відносин з недосконалою правовою базою задля ведення господарської діяльності суб'єктами економічних відносин. На сьогодні заходи щодо детінізації, що запроваджуються урядом, виявляються неефективними та не дають позитивного результату. Задля виходу тіньової економіки у світловий спектр необхідною є розробка довгострокової стратегії, яка поєднала б заходи як економічного, так і правового та соціального характеру, що сприяли б розвитку різноманітних форм ведення легальної господарської діяльності.

Список використаних джерел

1. Бунич А.Л. Теневая экономика // Бунич А.Л., Гуров А.И., Корягина Т.И. и др. – М., 1991. – 185 с.
2. Осипенко О. Теневая экономика: попытка политико-экономического анализа / О. Осипенко // Экономические науки. – 1989. – №8. – С. 45–53.
3. Про затвердження Методичних рекомендацій розрахунку рівня тіньової економіки: Наказ Міністерства економіки України № 123 від 18.02.2009.
4. Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України: [Електрон. ресурс] – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/>
5. Офіційний сайт Державної служби статистики України: [Електрон. ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
6. Тенденції тіньової економіки в Україні. Відділ економічної безпеки та детінізації. Департамент економічної стратегії економіки. Міністерство економіки України. – №2006–2 (19). – 33 с.
7. Тенденції тіньової економіки в Україні. Відділ економічної безпеки та детінізації. Департамент економічної стратегії економіки. Міністерство економіки України. – №2008–25. – 5 с.
8. Тіньова економіка в Україні: масштаби та напрямки подолання. – К.: НІСД, 2011. – 31 с.
9. Тенденції тіньової економіки в Україні у I кварталі 2012 року. Відділ економічної безпеки та детінізації економіки. Управління макроекономічного прогнозування. Мінекономрозвитку. – 13 с.
10. Doing Business 2012. Doing business in a more transparent world [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.doingbusiness>

Ю.В. МОСКАЛЕНКО,
аспірантка, Науково-дослідний фінансовий інститут ДНУ «Академія фінансового управління»
Міністерства фінансів України

Теоретичні засади функціонування кредитного ринку України

У статті досліджено теоретичні аспекти функціонування кредитного ринку України та його роль в економічному зростанні. Проаналізовано погляди вітчизняних та зарубіжних вчених стосовно понять «кредитний ринок», «кредит», сформульовано їх авторське бачення.

Ключові слова: кредитний ринок, кредит, капітал, інфраструктура.

В статье исследованы теоретические аспекты функционирования кредитного рынка Украины и его роль в экономическом росте. Проанализированы взгляды отечественных и зарубежных ученых относительно понятий «кредитный рынок», «кредит», сформулировано их авторское видение.

Ключевые слова: кредитный рынок, кредит, капитал, инфраструктура.

Theoretical aspects of functioning of credit market in Ukraine and its role in economical growth have been studied in the article. Views of native and foreign researchers as for such concepts as «credit market», «credit» have been analyzed and their author's visions formulated.

Keywords: credit market, credit, capital, infrastructure.

Постановка проблеми. Кредитний ринок відіграє провідну роль у функціонуванні економіки. Він є джерелом стабільності та економічного зростання, а його основним завданням є рух, нагромадження, розподіл та перерозподіл капіталу між сферами економіки та суб'єктами господарювання. Тому для України одним з основних завдань є створення і забезпечення функціонування конкурентоспроможного кредитного ринку.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. Дослідженню становлення кредитного ринку в Україні присвячено праці багатьох провідних вітчизняних науковців, таких як В. Базилевич, О. Васюренко, О. Василик, О. Дзюблюк, А. Загородній, Б. Івасів, А. Ільєнко, В. Корнєєв, В. Лагутін, С. Львовичкін, В. Міщенко, В. Опарін, М. Савлук, Р. Тиркало, В. Федосов, Л. Худолій, В. Шелудько, С. Юрій тощо. Теоретичні, методологічні і практичні аспекти функціонування фінансового капіталу вивчали такі зарубіжні науковці, як Р. Брейлі, А. Гропеллі, А. Ємельянов, Л. Красавіна, С. Семенов, В. Щегорцов тощо. Незважаючи на це, питання, що стосуються

економічної сутності кредитного ринку, окремих аспектів його функціонування та ролі у розвитку економіки, потребують подальшого теоретичного обґрунтування.

Мета статті. Дослідження теоретичних засад функціонування вітчизняного кредитного ринку, його економічної сутності та ролі в економіці.

Виклад основного матеріалу. Дослідження кредитного ринку України, як і сам процес його становлення, знаходиться у вітчизняній науковій літературі лише на початковому етапі. Погляди щодо сутності та значення кредитного ринку, як і категорії «кредит», суттєво відрізняються. У працях таких вчених, як В.В. Васильєва, О.Р. Васильченко [2, с. 10], С.О. Маслова, О.А. Опалов [14, с. 11], О.Ю. Смолянська [17, с. 230], кредитний ринок розглядається «як специфічна сфера економічних відносин, де об'єктом операцій виступає наданий на певних умовах у позику капітал».

О.Д. Василик при дослідженні сутності кредиту, вживає термін «ринок кредитних ресурсів» і розглядає його як процес залучення коштів у грошовій формі на умовах повернення, платності й строковості [1, с. 325].

На думку В.М. Шелудько, «кредитний ринок є складовою ринку інструментів позики. Необхідними умовами функціонування кредитного ринку є наявність кредиторів, що мають тимчасово вільні кошти, позичальників, які можуть вчасно і в повному обсязі виконати зобов'язання за кредитами, системи державного регулювання кредитного ринку, законодавчого і нормативного забезпечення» [22, с. 416].

Б.С. Івасів визначає кредитний ринок як «механізм, за допомогою якого встановлюється взаємозв'язок між суб'єктами кредитних відносин (кредиторами і позичальниками) на певних умовах, які передбачені кредитною угодою» [12, с. 249]. Аналогічної думки дотримуються М.М. Буднік, Л.С. Мартюшева, Н.В. Сабліна [18].

С.В. Глущенко зазначає, що кредитний ринок – це «сукупність кредитних відносин, фінансово-кредитних інститутів та певних встановлених організаційно-правових норм, що у своїй єдності та взаємодії забезпечують можливість руху кредиту в різних формах між суб'єктами економіки на національному і міжнародному рівнях» [4, с. 19–20].

Наведені визначення категорії «кредитний ринок» свідчать про складність і багатогранність цієї економічної категорії. Не